Arkadiusz Koperkiewicz

Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Kałdusie, gm. Chełmno, stanowisko 2B

I. Wstęp

Stanowisko w Kałdusie nr 2 (osada podgrodowa) wchodzi w skład obszernego, wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego z X–XII/XIII wieku, skupionego wokół Góry św. Wawrzyńca (ryc. 1). w skład tego kompleksu wchodzą ponadto dwa cmentarzyska (stanowiska 1 i 4) oraz dwuczłonowy gród (stanowisko 3). Znajdujący się tu ośrodek, identyfikowany z wczesnopiastowskim Chełmnem, zajmował powierzchnię około 15-17 ha. Był jednym z ważniejszych ogniw w strukturze organizacyjnej państwa pierwszych Piastów (Chudziak 2000, s. 85-94).

Wielokulturowe stanowisko 2, położone jest około 50 m na południowy-wschód od góry św. Wawrzyńca (ryc. 1, 3). Nawarstwienia z okresu wczesnego średniowiecza zalegają na piaskach eolicznych przykrywających pradziejowe warstwy kulturowe. Prowadzone tu od roku 2001 prace realizowane były w ramach projektu badawczego „Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Kałdusie – chełmiński sedes regni primcipalis". Ukierunkowane one były na rozpoznanie chronologii i charakteru osady podgrodowej (Weinkauf – w tomie)[1]. w roku 2003 w południowej części stanowiska (odcinek 2B) odkryto wczesnośredniowieczne

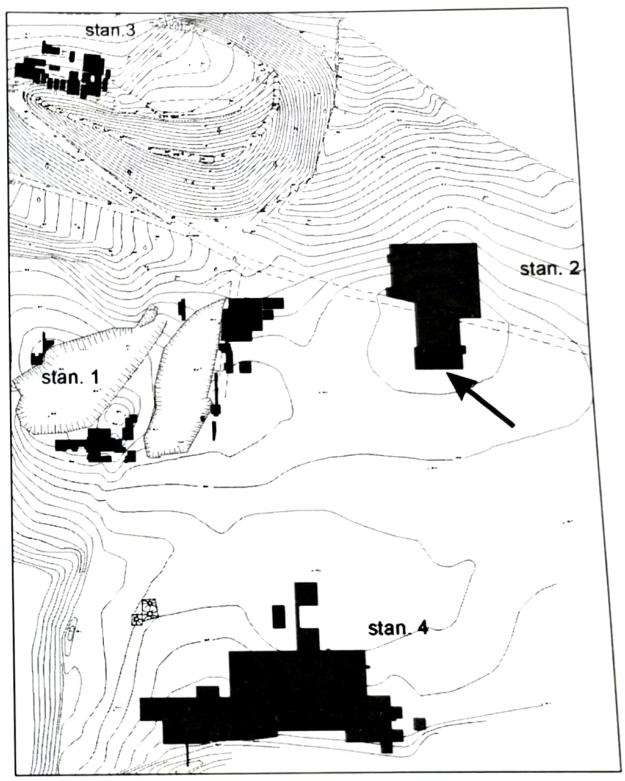

Ryc. 1. Kałdus, gm. Chełmno. Mapa sytuacyjno-wysokościowa wczesnośredniowiecznego kompleksu osadniczego. Usytuowanie stanowisk 1-4.

Abb. 1. Kałdus, Gemeinde Chełmno (Kulm). Höhen – Lage – Plan des frühmittelalterlichen Siedlungskomplexes. Lage der Fundorte 1-4.

[1] Od roku 1997 badania archeologiczne w Kałdusie prowadzone są przez Zakład Archeologii Średniowiecza i Czasów Nowożytnych pod kierunkiem prof. dr hab. Wojciecha Chudziaka. Prace finansowane były ze środków finansowych Komitetu Badań Naukowych oraz Towarzystwa Ubezpieczeniowego Allianz.

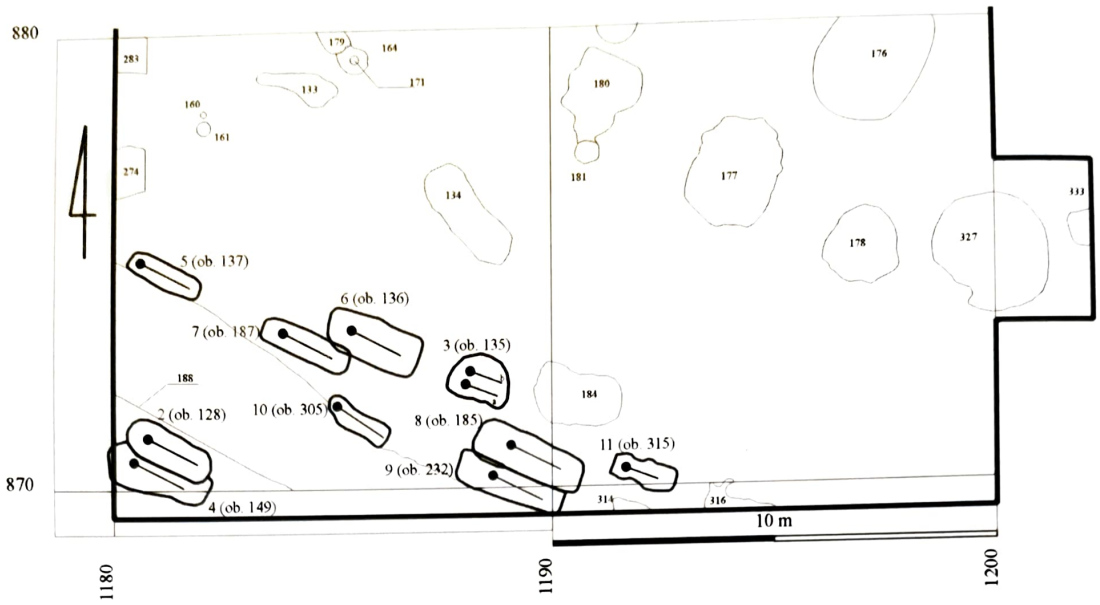

Ryc. 2. Kałdus, gm. Chełmno, stanowisko 2b. Rozplanowanie grobów.

Abb. 2. Kałdus, Gemeinde Chełmno (Kulm). Fundort 2 b. Grabverteilung.

pochówki szkieletowe (ryc. 2). Odkrycie to koresponduje z badaniami E. Kaszewskiej z połowy ubiegłego wieku. Odnotowała ona wtedy występowanie kości ludzkich w pobliżu omawianego obszaru. Połączenie zasięgu występowania w warstwie ornej szczątków ludzkich ze znaną lokalizacją stanowiska 1 pozwoliło jej wykreślić przypuszczalne granice całości cmentarzyska (Kaszewska 1960, s. 143, ryc. 1). w sezonie badawczym 2003 zadokumentowano 10 jam grobowych, w których złożono szczątki 11 zmarłych. Były to 3 pochówki kobiece, 3 męskie, 4 dziecięce i jeden nieokreślony[2].

II. Analiza obrządku pogrzebowego

Zarysy jam grobowych zlokalizowano w południowej części badanego odcinka osady, na arze 1180/870. Usytuowane były ukośnie w stosunku do ćwiartek siatki arowej, układając się wzdłuż linii północny zachód – południowy wschód. Pomiędzy grobami, a obiektami osadniczymi istniała przerwa o szerokości około 5 m. Równolegle do linii grobów przebiegał rów (obiekt 188), uszkadzając niektóre z nich (ryc. 2). Jego głębokość sięgała około 1,5 m. Szerokość rowu wynosiła w partii stropowej około 2 m, natomiast przy dnie około 0,5 m. Na profilu czytelne były sedymenty o charakterze akumulacyjnym. Przeznaczenie tego obiektu, a także jego chronologia pozostają na razie niejasne. Na obecnym etapie badań nie należy go raczej wiązać z cmentarzyskiem. Niewykluczone, że rów ten mógł funkcjonować na zapleczu części produkcyjnej osady, odgradzając niejako sfery sacrum i profanum. Poza nim nie uchwycono żadnych innych struktur, które mogłyby ewentualnie ograniczać przestrzeń grzebalną.

Pochówki szkieletowe wystąpiły na powierzchni około 50 m^2. Ich rozplanowanie (ryc. 2) wskazuje na możliwość kontynuacji występowania jam grobowych w kierunkach

[2] Analizę antropologiczną wykonała mgr Alicja Drozd.

Ryc. 3. Kałdus, gm. Chełmno, Widok na stanowisko 2 z góry św. Wawrzyńca (fot. P. Biarda).

Abb. 3 . Kałdus, Gemeinde Chełmno (Kulm). Blick auf Fundort 2 vom St. Lorenz – Berg (Fot. P. Biarda).

południowym i zachodnim. Podczas oczyszczania południowej krawędzi wykopu zarysowały się narożniki dwóch obiektów 314 i 316, układających się w linii odsłoniętych grobów. Są to najpewniej kolejne pochówki, zalegające już poza powierzchnią dotąd wyeksplorowaną. Rozmiary jam grobowych dostosowane były do wielkości ciała zmarłego. Zarysy na poziomie stropów były regularne, zbliżone do prostokąta. w przypadku grobu 3 do jednej jamy złożono dwa pochówki dziecięce w osobnych trumnach (ryc. 4b). Z uwagi na stosunkowo płytkie zaleganie stropów jam grobowych poniżej współczesnego poziomu gruntu (nie więcej niż 30 cm) część szkieletów była naruszona, prawdopodobnie orką (ryc. 4cd, 5c, 6a). Inne zniszczenia powstały w trakcie kopania wspomnianego rowu (obiektu 188). Nie zaobserwowano śladów istnienia naziemnych konstrukcji grobowych. w większości pochówków czytelne były ślady drewna w postaci podłużnych, brunatnych smug. Zarejestrowano je na poziomie występowania szkieletów. Stanowiły zapewne pozostałość desek lub drewnianej obstawy. w grobie 8 pionowa pozycja czaszki z opuszczoną żuchwą wydaje się świadczyć o istnieniu pustej przestrzeni wokół rozkładającego się ciała. Nie jest więc wykluczone, że niektórych zmarłych chowano w trumnach. Konstrukcje grobowe łączone były zapewne przy pomocy elementów drewnianych, ponieważ gwoździe występują sporadycznie. Podobne obserwacje, dotyczące sposobów składania zmarłych, poczyniono na wcześniej przebadanych fragmentach nekropolii kałduskiej (Bojarski 2003, Stawska, Weinkauf 2003).

Zmarłych, niezależnie od wieku i płci, chowano w pozycji horyzontalnej, z rękoma wzdłuż ciała i dłońmi zwykle przylegającymi do tułowia. Wyjątkowo tylko zdarzało się, że jedna z dłoni ułożona była na biodrach. Wszystkich zmarłych składano do grobu głową w kierunku północno-zachodnim. Stan zachowania kości był bardzo różny w poszczególnych grobach. Uzależnione to było od głębokości pochówku i wieku zmarłych. Najsłabiej przetrwały kości dziecięce (ryc. 5a). w czterech grobach szkielety były niekompletne, pozbawione głównie czaszek. Przyczyną były uszkodzenia mechaniczne powstałe w trakcie kopania rowu oraz podczas współczesnej orki.

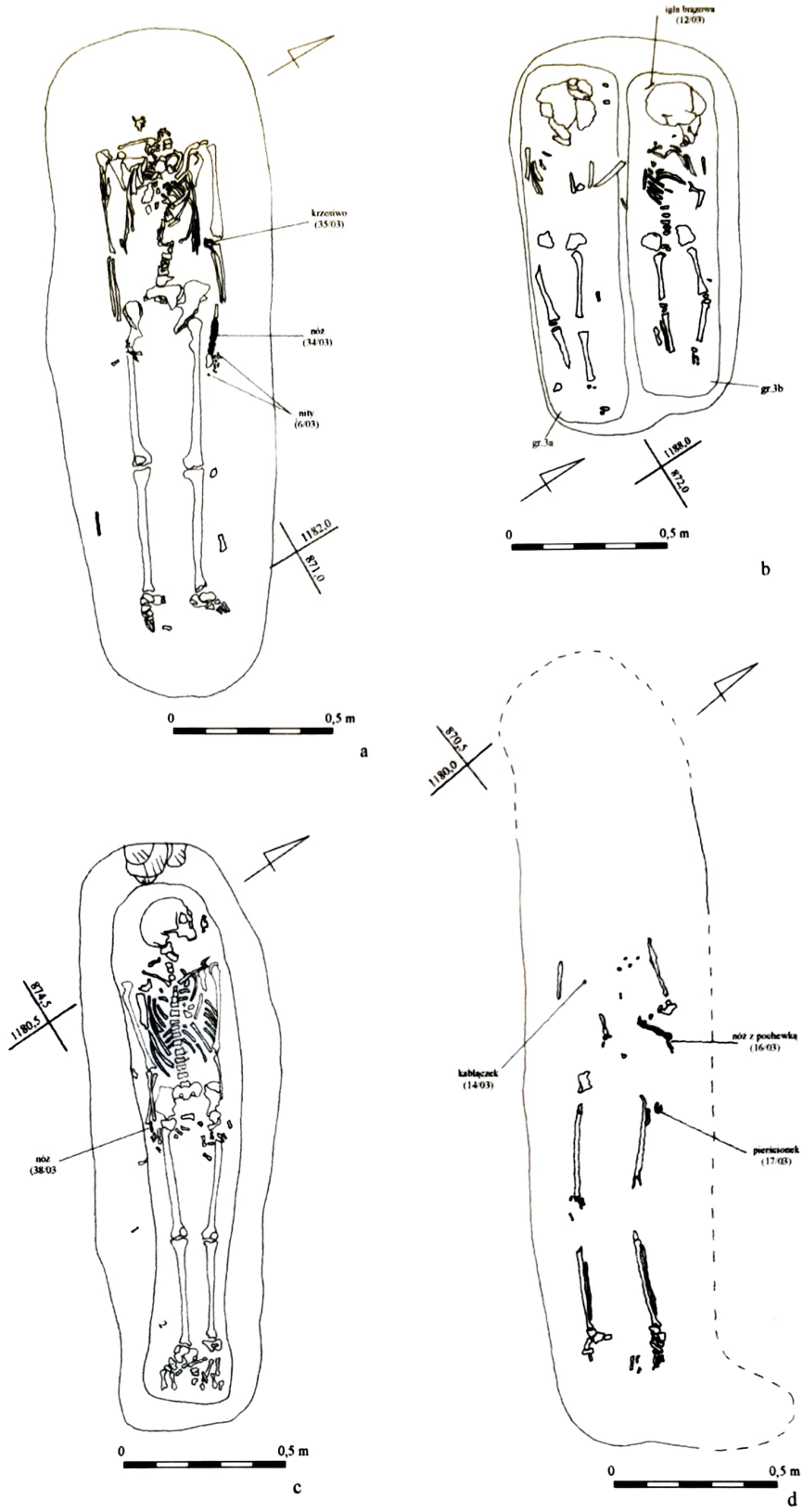

Ryc. 4. Kałdus, gm. Chełmno, stanowisko 2b. Plany grobów: a - grób 2, b – grób 3ab, c – grób 5, d – grób 4 (rys.: a, b, d – K. Leśniewska, c – A. Cieślak).

Abb. 4. Kałdus, Gemeinde Chełmno (Kulm). Fundort 2 b. Gräberplan: a – Grab 2, b – Grab 3ab, c – Grab 5, d – Grab 4 (Zeichn.: a, b, d – K. Leśniewska, c – A. Cieślak).

Nieliczne były groby podwójne. Do tej kategorii z pewnością należy zaliczyć grób 3. We wspólnej jamie grobowej złożono dwoje dzieci w osobnych trumnach. Ich nikły ślad zarysował się dopiero na poziomie szkieletów. Być może grobami podwójnym o podobnym sposobie złożenia zmarłych były pochówki 2 i 4 oraz 8 i 9. Znalezione w nich szczątki ludzkie znajdowały się w bardzo bliskiej odległości, a trumny/mary wstawiono równolegle. w obu przypadkach szczątki należały do osobników różnej płci.[3] Szkielety kobiece znajdowały się od strony południowo-zachodniej. Przekładając to na relacje kobieta-mężczyzna, kobieta złożona była u prawego boku mężczyzny (por. Wrzesińscy 2001, s. 442).

Zestaw przedmiotów wchodzących w skład wyposażenia zmarłych tworzą charakterystyczne dla tego okresu zespoły zabytków. Składały się na nie narzędzia (głównie żelazne noże w pochewkach okutych brązem i krzesiwa) oraz ozdoby i części stroju takie jak kabłączki skroniowe i pierścionki. Jednostkowo wystąpiły igła i przęślic tkacki. Przeznaczenia 4 zabytków nie udało się określić. Od standardowego modelu wyposażenia odbiega nieco grób dziecięcy 11. Oprócz noża odnaleziono w nim także niewielki fragment trudnej do identyfikacji monety oraz brązowe okucia paska z dwoma zakończeniami. Generalnie, na tle innych, dotychczasowych znalezisk grobowych w Kałdusie, wyposażenie zmarłych odkrytych na stanowisku 2b określić można jako skromne.

III. Inwentarze grobowe

Noże

Reprezentowane są przez siedem egzemplarzy różnej wielkości (od 10 do 16 cm długości). Noże występowały w większości pochówków, niezależnie od płci i wieku zmarłych. Poza jednym wyjątkiem znajdowano je po lewej stronie zmarłego, w okolicy biodra. Noszone były w skórzanych pochewkach przytroczonych do pasa. Dwa egzemplarze znaleziono razem z brązowe okuciami pochew. Najczęściej używane były pochewki ze złożonego na połowę i ciasno zszytego kawałka skóry. Przy nożyku z grobu 2 pochewka zakończona była brązowym, „pantoflowatym trzewikiem" (ryc. 7a), z motywem zdobniczym przypominającym chrystogram (por. Kobielus 2000, s. 256). w grobie 4 nóż zachował się w całości ze skórzaną pochwą i brązowymi okuciami. Składały się one z dwóch pasków o szerokości 0,5 cm nałożonych obustronnie na złożoną skórę i spojonych przy pomocy 7 nitów. Dodatkowym wzmocnieniem były cztery, złożone podwójnie paski blachy o wymiarach 0,9 x 5 cm rozmieszczone na całej długości pochwy. Trzewik, spinający dolną część pochwy, był ażurowy i posiadał prostokątne wycięcie (ryc. 7c). w grobie nr 7 na nożu zachowały się fragmenty drewnianych okładzin, owinięte brązowym drucikiem (ryc. 7g). Pomiędzy nie wbity był klin, który miał zapewne spowodować ściślejsze przyleganie okładzin do trzpienia. z wcześniejszych kałduskich znalezisk znane są podobne sposoby mocowania i zarazem zdobienia noży. Czasami oplot wykonany był ze srebrnego drutu. (Chudziak 2001, s. 69, ryc. 5b, c; Bojarski 2003, s. 29, ryc. 10c). Znalezione formy noży należą do typowych i szeroko rozpowszechnionych we wczesnym średniowieczu. Jest to kategoria zabytków należących do najczęstszych znalezisk grobowych. Największe zróżnicowanie noży przejawia się w kształtach, sposobach wykonania i zdobieniu pochewek. Niemniej wśród serii pochodzącej z Kałdusa brak jest egzemplarzy analogicznych (Drozd 2001, s. 88, tabl. 18-20).

Krzesiwa

Znalezione trzy egzemplarze krzesiw wykonane są z żelaza. Znalezione były w grobach męskich (nr 2 i 7) i jednym nieokreślonym (nr 10). Spoczywały z lewej strony szkieletów. Należą one do grupy najprostszych form krzesiw tzw. ogniwkowych (ryc. 7b). Narzędzia te,

[3] W przypadku grobu 4 płeć żeńska ze znakiem zapytania. Potwierdza ją ewentualnie „żeńskie" wyposażenie.

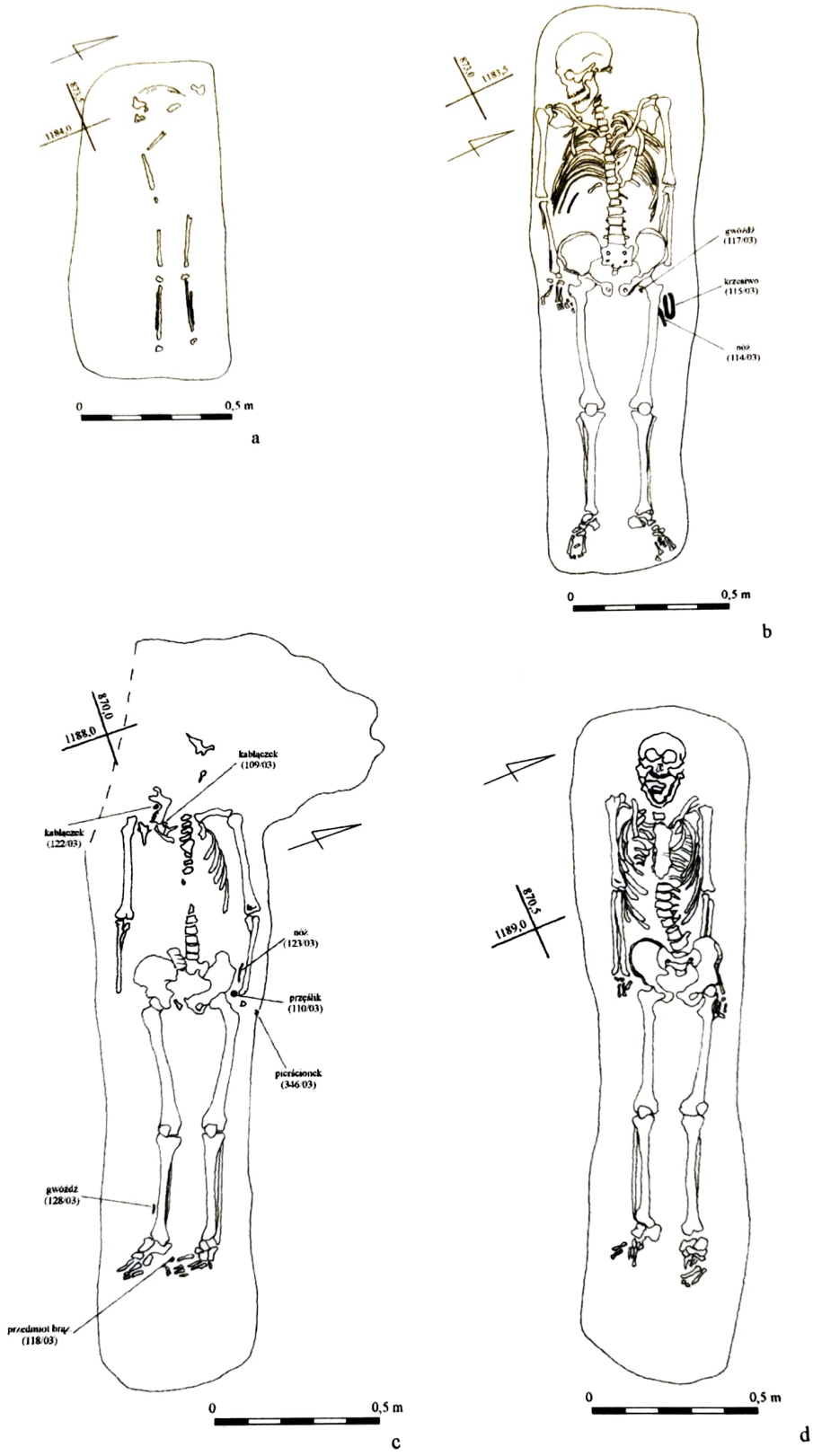

Ryc. 5. Kałdus, gm. Chełmno, stanowisko 2b. Plany grobów: a – grób 6, b – grób 7, c – grób 9, d – grób 8 (rys.: a – K. Węsierski, b – K. Leśniewska, c, d – H. Michel).

Abb. 5. Kałdus, Gemeinde Chełmno (Kulm). Fundort 2b. Gräberplan: a – Grab 6, b – Grab 7, c – Grab 9, d – Grab 8 (Zeichn.: a – K. Węsierski, b – K. Leśniewska, c, d – H. Michel).

choć występujące rzadziej niż noże, należą także do stosunkowo częstych znalezisk grobowych. Czasami odkrywane są w sąsiedztwie noży, jak to było w przypadku grobu nr 7. Przedmioty te mogły być mocowane obok siebie przy pasie lub umieszczane razem w sakiewkach. Chronologia krzesiw jest równie szeroka jak noży. Na cmentarzyska sąsiedniego Mazowsza występują głównie od XI do XIII wieku. Znajdowane są tam zarówno w grobach męskich jak i żeńskich (Rauhut 1971 s. 467 i n.). w Małopolsce krzesiwa są wyznacznikiem grobów męskich (Zoll-Adamikowa, 1971 s. 79). Wśród starszych znalezisk krzesiw z Kałdusa dominują formy ogniwkowe, znajdowane głównie na stanowisku 1, datowanym na XII i początek XIII wieku (Kaszewska 1960, s. 152; Chudziak 2000, s. 93, ryc. 8b; Stawska, Weinkauf 2003, ss. 129-130, 133, ryc. 11h).

Kabłączki skroniowe

Znaleziono trzy okazy. Wszystkie reprezentują tę samą grupę kabłączków z esowatym uszkiem (typ III, wg. K. Musianowicz 1948/49). Przedmioty te wykonywano z drutu uformowanego w formę otwartego pierścienia, którego jeden koniec był ucięty, a drugi rozklepany i ukształtowany w esowate uszko. Kabłączek z grobu nr 4 wykonany jest ze srebra i posiada uszko zdobione żłobieniem (ryc. 6g). Należy od do typu IIIc wg. K. Musianowicz, odmiany a wg. H. Kočka-Krénz, charakteryzującej kabłączki o najmniejszych średnicach wynoszących około 2 cm Krenz (Kočka-Krénz 1993, s. 47-48). Pozostałe dwa egzemplarze pochodzą z grobu 9. Należą do odmiany B (wg. Kočka-Krénz) charakteryzującej się średnicą od 2 do 5 cm. Wykonane zostały z brązowego drutu, prawdopodobnie posrebrzanego (ryc. 6d). Chronologia występowania tych popularnych na Słowiańszczyźnie Zachodniej ozdób oscyluje w przedziale od 2. połowy X do połowy XIII wieku dla odmiany a oraz od XI – do końca XIII wieku dla odmiany B. Większość jednak znalezisk kabłączków typu IIIc z cmentarzysk wczesnośredniowiecznych datowana jest na XI wiek. w warstwach osadniczych Gdańska występują one do połowy tego stulecia (Kočka-Krénz 1971, s. 102). Analogiczne egzemplarze obu odmian licznie występują w Kałdusie zarówno na stanowisku 1 jak i na stanowisku 4 (Chudziak 2000, s. 93, ryc. 8: i-u, Drozd 2001, tabl. 2-8).

Pierścionki

Pierścionki znajdowane w Kałdusie należą do najpowszechniejszych form w biżuterii wczesnośredniowiecznej. Znajdowano były w grobach, najczęściej na paliczkach lewej dłoni (Bojarski 2003, s. 23). Dwa z nich, odkryte na stanowisku 2b, są odmienne typologicznie. Pierwszy, pochodzący z grobu 4, wykonano z brązowej taśmy o zachodzących na siebie końcach. Powierzchnia na całej długości jest grawerowana. Pole zdobnicze, na którym widnieje powtarzający się motyw kółka z punktowo zaznaczonym środkiem, obramowane jest dwoma, równolegle rytymi liniami (ryc. 6f). Pierścionki taśmowate są jedną z najbardziej rozpowszechnionych kategorii ozdób wczesnośredniowiecznych. Występują powszechnie na obszarze północno-zachodniej Słowiańszczyzny, najczęściej jako dary grobowe. z Kałdusa (stanowiska 1-4) pochodzi ponad 70 egzemplarzy, niemniej brak jest podobieństw w sposobie dekorowania. Wyjątkowo tylko zdarzają się okazy niezdobione (Drozd 2001, s. 79-80). Ramy chronologiczne ich występowania są szerokie i dotyczą głównie IX - XIII wieku (Kočka-Krénz 1993, s. 118-119). Drugi z pierścionków, odkryty w grobie 9, wykonany jest z brązu. Jest to forma zamknięta o końcach spojonych srebrnym lutem. Środkowa część jest pogrubiona i posiada wyodrębnioną tarczkę. Na tarczce wyryto motyw równoramiennego krzyża (ryc. 6e). Pierścionki z tarczką występują od 2. połowy X do początku XIV wieku na stanowiskach układających się wzdłuż Wisły, Bugu, Odry i Warty. Najczęściej odnotowywane są wśród znalezisk z cmentarzysk. Nie były noszone na zachód od Wisły (Kočka-Krénz 1993, s. 120-121). w Kałdusie znaleziono 12 egzemplarzy pierścionków tego typu, choć brak jest ścisłej analogii co do sposobu wykonania i zdobienia (Drozd 2001, s. 81, tabl. 14;10-15).

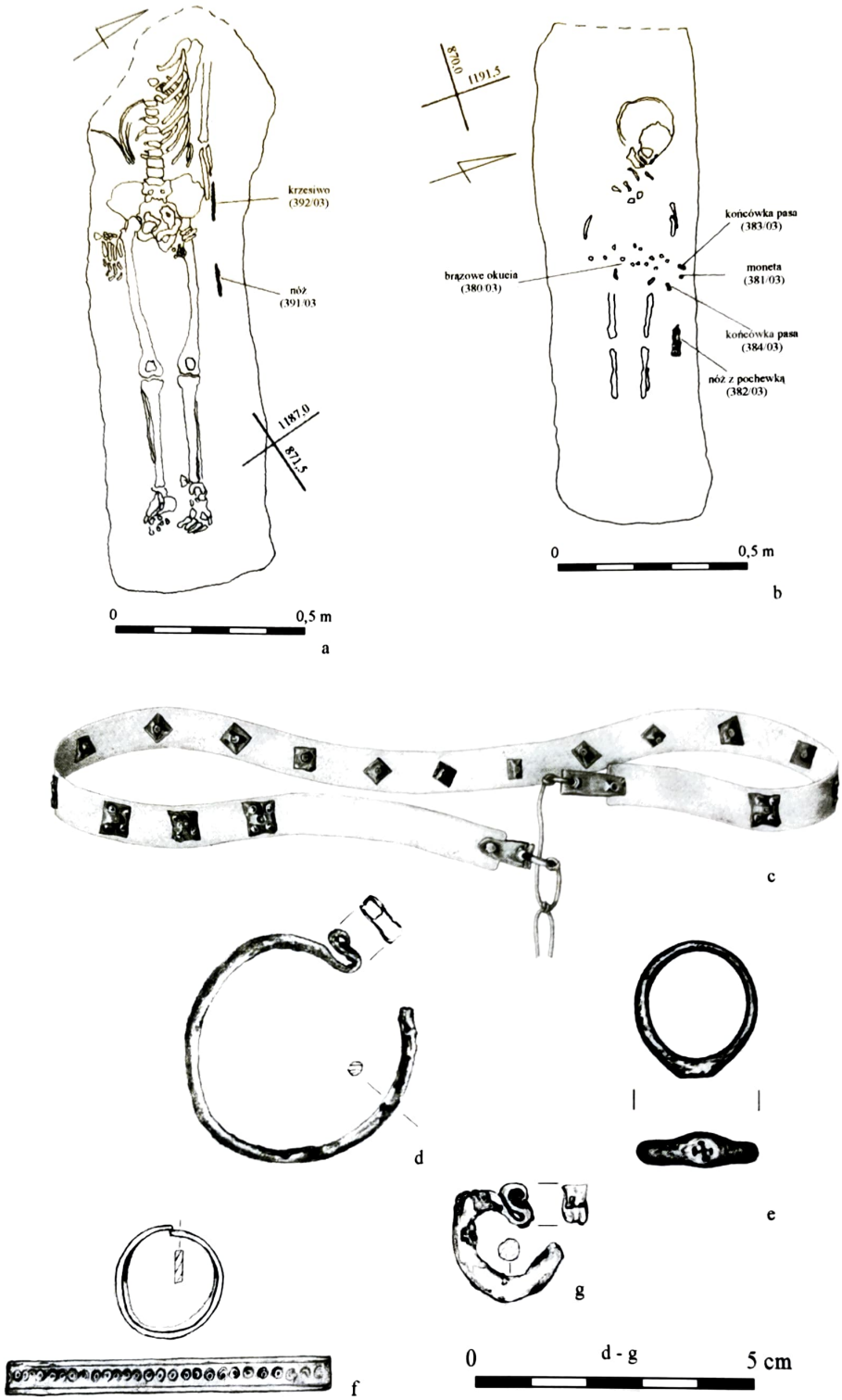

Ryc. 6. Kałdus, gm. Chełmno, stanowisko 2b. Plany grobów i wybór zabytków: a – grób 10, b – grób 11, c – rekonstrukcja pasa z grobu 11, d, e- grób 9, g, f – grób 4 (rys.: a, b - K. Wieczerzak, c – M. Lenk, d, g, f – M. Pisarewska, e – B. Kowalewska).

Abb. 6. Kałdus, Gemeinde Chełmno (Kulm). Fundort 2b. Gräberplan und Auswahl historischer Gegenstände: a – Grab 10, b – Grab 11, c – Rekonstruktion des Gürtels aus Grab 11, d, e – Grab 9, g, f – Grab 4 (Zeichn.: a, b – K. Wieczerzak, c – M. Lenk, d, g, f – M. Pisarewska, e – B. Kowalewska).

Monety

Jeden fragment srebrnej monety odkryty został w grobie nr 11, z lewej strony szkieletu, na wysokości bioder. Był to prawdopodobnie brakteat, choć słaby stan zachowania nie pozwala na bliższą identyfikację. Stąd też zabytek ten nie jest przydatny do określenia chronologii grobu. Ważny jest jednak sam fakt zarejestrowania monety. Znalezisko to powiększa istniejący obecnie zbiór numizmatów znalezionych w grobach do liczby 24 (z czego 20 sztuk pochodzi ze stanowiska 4). Inne znaleziska monet z Kałdusa poświadczają ich składanie m.in. w dłoni. Znajdowane były pomiędzy paliczkami dłoni lub w okolicach żuchwy (Bojarski 2003, s. 25).

Inne

Poza wymienionymi kategoriami zabytków jednostkowo wystąpiły następujące przedmioty: brązowa igła (ryc. 7d), żelazny gwóźdź, przęślik z różowego łupku i główki 5 nitów. Igły są niezwykle rzadkim składnikiem wyposażenia grobów wczesnośredniowiecznych. Trudno jest więc określić czy była to kategoria darów specyficzna dla określonej grupy zmarłych. w Brześciu Kujawskim żelazna igła znajdowała się na wyposażeniu grobu męskiego (Kaszewscy 1971, s. 398). Gwoździe w grobach, występujące w większej liczbie, postrzegane są najczęściej jako element z konstrukcji trumny. w Kałdusie jednak należą one do niezbyt częstych znalezisk. Jak potwierdzają obserwacje na stanowisku 4 gwoździ raczej nie używano do spajania desek trumien (Bojarski 2003, s. 22; Stawska, Weinkauf 2003, s. 126). Wydaje się więc, że znajdowane pojedyncze ich egzemplarze, a także nieokreślonych przedmiotów żelaznych, były raczej darami związanymi ze sferą wierzeń lub/i przesądów.

Przęślik z różowego łupku znaleziono w grobie żeńskim (ryc. 7f). Okazy tego typu były importami z Rusi. Szerokie ich używanie przypada na XI i XII wiek (Szafrańska 1951, s. 196). Podobny egzemplarz wystąpił na stanowisku nr 1 (Stawska, Weinkauf 2003, s. 130). Brązowe nity z grobu 2 wystąpiły nad paliczkami prawej dłoni w regularnym układzie przypominającym „Y". Przypuszczalnie mogły stanowić ozdobne okucie jakiegoś elementu stroju. z ubiorem związane są także brązowe nity/okucia z grobu dziecięcego nr 11.

17 czworobocznych blaszek oraz dwie kocówki stanowiły metalowe części paska. Zabytki te leżały w dwóch, równoległych rzędach. Na tej podstawie można zrekonstruować jego wygląd (ryc. 6c). Przypuszczalnie długość paska wynosiła około 50 cm, a szerokość około 1 cm. Końcówki składają się ze znitowanych, trapezowatych blaszek z kółkami do zawiązywania (rzemykiem lub troczkami). Na podstawie rozmieszczenia nitów można sądzić, że złożony na połowę pasek został umieszczony na biodrach dziecka. Nie był może związany, ponieważ końcówki leżą w pewnej odległości od siebie. Potwierdzałaby się zatem obserwacja poczyniona na cmentarzysku w Czekanowie, że niektóre przedmioty z grobów dziecięcych nie były przez nie noszone za życia. w Czekanowie znaleziono również podobny zestaw metalowych elementów paska w grobie dziecięcym (Zawadzka-Antosik 1982, s. 44, 47, tabl. II: 2, 5).

Zabytek może być proweniencji wschodniosłowiańskiej. w X-XII podobne zabytki znane występują w pochówkach wschodniosłowiańskich Chorwatów, ale także u Słowian nowogrodzkich (Sedov 1982, tabl. XXXI: 49-55; tabl. LV: 15). z terenów Białorusi i Litwy znane są znaleziska bardzo podobnych aplikacji. Zdobiły one przeważnie stroje głowy, opaski i diademy. Zabytki te postrzega się je jako importy ruskie. Na Białorusi datowane są na XII i 1. połowę XIII wieku (Kviatkovskaja 1998, s. 68 – 71, fot. 22, s. 142, rys. 56), a na Litwie nawet do XIV wieku. U Bałtów metalowe części diademów bywały złocone (Vedrickiene 2002, s. 84; Vélius 2003, s. 164-167, fig. 1-4).

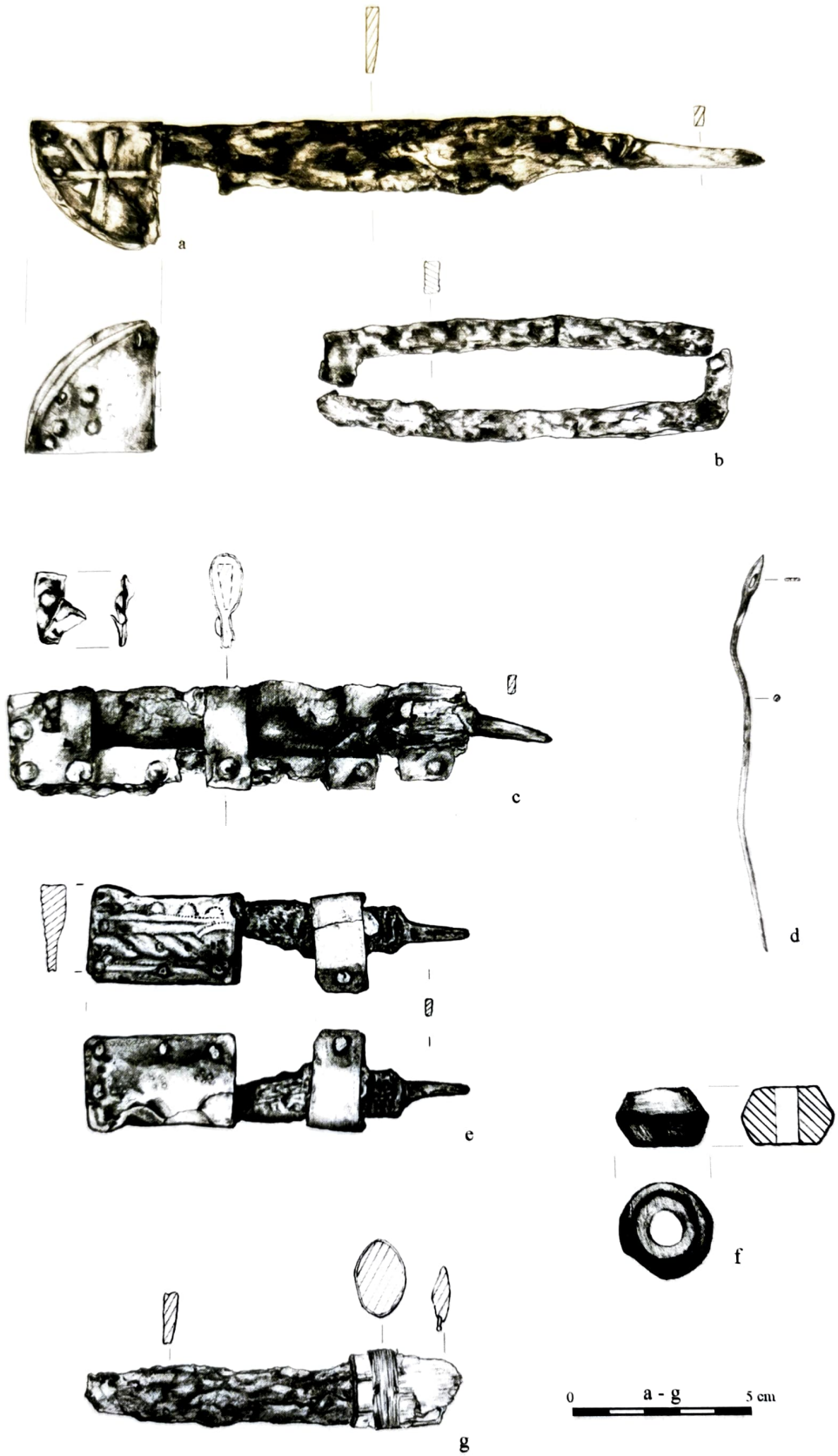

Ryc. 7. Kałdus, gm. Chełmno, stanowisko 2b. Wybór zabytków: a, b – grób 2, c - grób 4, d – grób 3b, e – grób 11, f – grób 9, g – grób 7 (rys.: a-d, g – M. Pisarewska; e, f – B. Kowalewska).

Abb. 7. Kałdus, Gemeinde Chełmno (Kulm), Fundort 2b. Auswahl historischer Gegenstände: a, b – Grab 2, c – Grab 4, d – Grab 3b, e – Grab 11, f – Grab 9, g – Grab 7 (Zeichn.: a-d, g – M. Pisarewska, e, f – B. Kowalewska).

IV. Chronologia

Czas użytkowania najstarszej części cmentarzyska na stanowisku 4 przypada na koniec X i 1. ćwierć XI wieku. Większość natomiast pochówków ze stanowiska 1 odnosi się do XII i początku XIII wieku. Na nieco starszą metrykę grobów na stanowisku 2, w stosunku do pochówków ze stanowiska 1, wskazywać może obecność małego, srebrnego kabłączka oraz rozplanowanie cmentarzyska. w odróżnieniu od typowej dla cmentarzysk młodszych (przykościelnych) formuły sytuowania grobów w regularnych rzędach, dokładnie na osi E – W, założenie przestrzenne cmentarzysk wcześniejszej fazy często charakteryzowało się lekkim skrzywieniem osi, najczęściej w kierunku NW-SE. Tak dzieje się też w Kałdusie. Na stanowisku 4 wyraźnie rysują się na planie co najmniej dwa etapy jego użytkowania, potwierdzone znaleziskami monet (Bojarski w tomie).

Nie bez znaczenia jest także datowanie osady. Materiał ceramiczny na stanowisku 2 oraz monety datują dość dobrze obiekty z najbliższego sąsiedztwa grobów na połowę XII wieku. Wydaje się mało prawdopodobne, aby część produkcyjna osady (wędzarnie, obiekty ze śladami przetopu metali) funkcjonowała tuż na zapleczu istniejącego cmentarza. Pomiędzy działalnością na tej części osady podgrodowej (od połowa XII do pocz. XIII wieku, gdy nastąpił upadek ośrodka grodowego w związku z najazdem Prusów i relokacji Chełmna przez Krzyżaków) musiał więc istnieć jakiś przedział czasowy kiedy groby w tej części zespołu przestały być eksponowane na powierzchni.

Biorąc pod uwagę powyższe obserwacje i zakładając, że nekropolię powiększano w kierunku północno-zachodnim, chronologię pochówków ze stanowiska 2 należałoby może odnosić do przełomu XI/XII wieku.

Zarówno sposób chowania zmarłych jak i charakter wyposażenia grobowego nie odbiegają od tego, co zaobserwowano w trakcie badań stanowiska 1 i 4. Nie wykluczone jest, że zgodnie z wykreślonym w latach 50. ubiegłego wieku zasięgiem cmentarzyska, uchwycono jego północno-wschodnią krawędź (Kaszewska 1960, s. 143, ryc. 1). Niemniej jednak, na obecnym etapie badań, pozostaje niewiadomą czy odkryto tu fragment osobnego cmentarza czy też integralną część rozległej nekropolii – „chełmińskiej metropolii".

Literatura:

Bojarski J.
2003 Cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie na ziemi chełmińskiej (stanowisko 4). Wstępne wyniki badań, [w:] „XIII Sesja Pomorzoznawcza. Od wczesnego średniowiecza do czasów nowożytnych", red. H. Paner i M. Fudziński, vol. 2, Gdańsk, s. 19-30.

Chudziak W.
2000 Wyniki badań weryfikacyjnych i rozpoznawczych na ziemi chełmińskiej, [w:] Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie zjazdu gnieźnieńskiego, red. A. Buko, Z. Świechowski, Warszawa, s. 85-100.

2001 Wczesnośredniowieczne groby komorowe z Kałdusa pod Chełmnem na Pomorzu wschodnim, „Slavia Antiqua", t. 42, s. 63-96.

IV. Chronologia

Czas użytkowania najstarszej części cmentarzyska na stanowisku 4 przypada na koniec X i 1. ćwierć XI wieku. Większość natomiast pochówków ze stanowiska 1 odnosi się do XII i początku XIII wieku. Na nieco starszą metrykę grobów na stanowisku 2, w stosunku do pochówków ze stanowiska 1, wskazywać może obecność małego, srebrnego kabłączka oraz rozplanowanie cmentarzyska, w odróżnieniu od typowej dla cmentarzysk młodszych (przykościelnych) formuły sytuowania grobów w regularnych rzędach, dokładnie na osi E – W, założenie przestrzenne cmentarzysk wcześniejszej fazy często charakteryzowało się lekkim skrzywieniem osi, najczęściej w kierunku NW-SE. Tak dzieje się też w Kałdusie. Na stanowisku 4 wyraźnie rysują się na planie co najmniej dwa etapy jego użytkowania, potwierdzone znaleziskami monet (Bojarski w tomie).

Nie bez znaczenia jest także datowanie osady. Materiał ceramiczny na stanowisku 2 oraz monety datują dość dobrze obiekty z najbliższego sąsiedztwa grobów na połowę XII wieku. Wydaje się mało prawdopodobne, aby część produkcyjna osady (wędzarnie, obiekty ze śladami przetopu metali) funkcjonowała tuż na zapleczu istniejącego cmentarza. Pomiędzy działalnością na tej części osady podgrodowej (od połowa XII do pocz. XIII wieku, gdy nastąpił upadek ośrodka grodowego w związku z najazdem Prusów i relokacji Chełmna przez Krzyżaków) musiał więc istnieć jakiś przedział czasowy kiedy groby w tej części zespołu przestały być eksponowane na powierzchni.

Biorąc pod uwagę powyższe obserwacje i zakładając, że nekropolię powiększano w kierunku północno-zachodnim, chronologię pochówków ze stanowiska 2 należałoby może odnosić do przełomu XI/XII wieku.

Zarówno sposób chowania zmarłych jak i charakter wyposażenia grobowego nie odbiegają od tego, co zaobserwowano w trakcie badań stanowiska 1 i 4. Nie wykluczone jest, że zgodnie z wykreślonym w latach 50. ubiegłego wieku zasięgiem cmentarzyska, uchwycono jego północno-wschodnią krawędź (Kaszewska 1960, s. 143, ryc. 1). Niemniej jednak, na obecnym etapie badań, pozostaje niewiadomą czy odkryto tu fragment osobnego cmentarza czy też integralną część rozległej nekropolii – „chełmińskiej metropolii".

Literatura:

Bojarski J.

2003 Cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie na ziemi chełmińskiej (stanowisko 4). Wstępne wyniki badań, [w:] „XIII Sesja Pomorzoznawcza. Od wczesnego średniowiecza do czasów nowożytnych", red. H. Paner i M. Fudziński, vol. 2, Gdańsk, s. 19-30.

Chudziak W.

2000 Wyniki badań weryfikacyjnych i rozpoznawczych na ziemi chełmińskiej, [w:] Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie zjazdu gnieźnieńskiego, red. A. Buko, Z. Świechowski, Warszawa, s. 85-100.

2001 Wczesnośredniowieczne groby komorowe z Kałdusa pod Chełmnem na Pomorzu wschodnim, „Slavia Antiqua", t. 42, s. 63-96.

Drozd A.
2000 Metalowe ozdoby i elementy stroju z wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego w Kałdusie, gm. Chełmno, woj. kujawsko-pomorskie (maszynopis pracy magisterskiej), Toruń.

Kaszewska E.
1960 Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Kałdusie, pow. Chełmno, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzie, seria archeologiczna, nr 5, s. 143-181.

Kaszewscy E. i Z.,
1971 Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Brześciu Kujawskim, pow. Włocławek, „Materiały starożytne i wczesnośredniowieczne", t. 1, s. 365-434.

Kobielus S.
2000 Krzyż Chrystusa. Od znaku i figury do symbolu i metafory, Warszawa.

Kočka-Krénz H.
1971 Esowate kabłączki skroniowe z terenu Polski północno-zachodniej, „Fontes Archaeologici Posnanienses, t. 22, s. 97-143.

1993 Biżuteria północno-zachodnio Słowiańska we wczesnym średniowieczu, Poznań.

Kviatkovskaja A.
1998 Jatviazskije mogilniki Bjelarusi (k. XI-XVII ww.), Vilnius.

Musianowicz K.
1948/49 Kabłączki skroniowe – próba typologii i chronologii, „Światowit", t. 20, s. 115-232.

Rauhut L.
1971 Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu, „Materiały Wczesnośredniowieczne", t. 1, s. 435-656.

Siedov V. V.
1982 Vostočnyje Slavjane v VI-XII vv., Moskva.

Vedrickiene L.
2002 Konserwacja zabytków archeologicznych pochodzących z kompleksu stanowisk w Kernave, [w:] „Kernave – litewska Troja. Katalog wystawy ze zbiorów Państwowego Muzeum Rezerwatu Archeologii i Historii w Kernave, Litwa", Warszawa, s. 79-92.

Vélius G.
2003 Kernavé in the context of towns of the Grand Duchy of Lithuania, „Archaeologia Lituana 4", Vilnius, s. 161-171.

Stawska V., Weinkauf M.
2003 Wczesnośredniowieczna osada podgrodowa w Kałdusie, gm. Chełmno, stanowisko 2, [w:] XIII Sesja Pomorzoznawcza. Od wczesnego średniowiecza do czasów nowożytnych, red. H. Paner i M. Fudziński, vol. 2, Gdańsk, s. 125-136.

Szafrańska Z.
1951 Jak datować przęśliki z różowego łupku ?, „Z otchłani wieków", t. 20, z. 7-8, s. 196-197.

Weinkauf M.
(w tomie) Wczesnośredniowieczna osada podgrodowa w Kałdusie, gm. Chełmno, stan. 2 (badania 2002-2003).

Wrzesińska A., Wrzesiński J.,
2001 Amor et mors – wczesnośredniowieczne groby podwójne, Acta Universitatis Wratislaviensis No 2306, Historia CLII, Wrocław, s. 435-444.

Zawadzka-Antosik B.
1982 Z problematyki pochówków dziecięcych odkrytych na cmentarzysku w Czekanowie, woj. siedleckie, „Wiadomości Archeologiczne", t. 47, z. 1, s. 25-56.

Zoll-Adamikowa H.
1971 Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski, cz. I: Źródła, Wrocław.

Arkadiusz Koperkiewicz

Das frühmittelalterliche Gräberfeld in Kałdus, Gemeinde Chełmno (Kulm), Fundort 2b

ZUSAMMENFASSUNG

Der Fundort Nr. 2 in Kałdus (Siedlung am Fuße einer Burg) gehört zu einem großflächigen, aus dem 10. – 12./ 13. Jahrhundert stammenden frühmittelalterlichen Siedlungsensemble, das um den St. Lorenz – Berg herum angelegt gewesen war. Zu diesem Komplex gehören darüber hinaus zwei Gräberfelder (Fundort 1 und 4) sowie eine zweigliedrige Burganlage (Fundort 3). Das hier befindliche und als das frühe Piasten – Chełm (Kulm) identifizierte Zentrum nahm eine Fläche von etwa 15 – 17 ha ein und war eines der wichtigsten Elemente in der Organisationsstruktur des Staates der ersten Piasten.

Der Vielkulturenfundort 2 ist etwa 50 m südöstlich vom St. Lorenz – Berg entfernt gelegen. Die hier von 2001 an durchgeführten Arbeiten erfolgten im Rahmen des Forschungsprojekts „Das frühmittelalterliche Siedlungsensemble in Kałdus – die sedes regni principalis von Kulm" und waren auf die Erforschung von Chronologie und Charakter dieser einst am Fuße einer Burg liegenden Siedlung ausgerichtet gewesen. Im Jahre 2003 wurden im südlichen Teil des Fundorts (Abschnitt 2B) frühmittelalterliche Skelettgräber freigelegt. Es wurden seinerzeit 10 Höhlengräber dokumentiert, in denen insgesamt 11 Tote bestattet worden waren. Es handelte sich dabei um 3 Frauen-, 3 Männer- und 4 Kinderbestattungen sowie eine unbestimmte Bestattung. Die Gräber sind in Nordwest – Südost – Linie angeordnet. Die Toten waren in gerade ausgestreckter Haltung und mit dem Kopf in Richtung Nordwesten in Särge oder auf hölzerne Totenbahren gebettet worden. Zur Ausstattung gehörten Werkzeug (Messer und Feuersteine) sowie Schmuckgegenstände, wie z.B. Ringe und Stirnbügel. In einem der Kindergräber entdeckte man die Überreste eines mit Bronzebeschlägen versehenen Gürtels. Es handelte sich dabei um ein höchstwahrscheinlich aus dem Gebiet der Rus importiertes Erzeugnis. Die Chronologie der Bestattungen wurde auf das Ende des 16. und das 17. Jahrhundert festgesetzt.